

Vladimir Goati*

Svobodne volitve v Jugoslaviji 1990

(Nekaj primerjav med republikami)

Demokratske volitve so dandanes nujni temelj legitimnosti nosilcev politične oblasti. Kljub temu pa zgolj volitve še niso edino zveličavni garant legitimitete, kajti politični režim si mora izboriti legitimnost tudi v daljšem časovnem razdobju, mora izpričati sposobnost, da lahko (na ustrezni ravni) zadovolji tudi ekonomske in druge potrebe državljanov. O vlogi dosežkov (achievement) za ohranjanje političnega režima govori npr. zelo ilustrativno primer ZR Nemčije po drugi svetovni vojni. Navkljub fascinantno nagli gospodarski obnovi države je na nekaj zaporednih parlamentarnih volitvah usihalo število volivcev za tiste stranke, ki so izražale jasne simpatije do nekdanjega nacionalsocialističnega režima. Nasproti temu je povsem drugačen primer Nemčije med obema svetovnima vojnama, ko je usihajoče gospodarstvo (posebej v času velike gospodarske krize 1929–1933) očitno dokaz, kako more tako stanje pripeljati do kolapsa nek demokratičen režim ali pa ga pripeljati vsaj na rob propada. Če imamo pred očmi ta dva primera – in še katerega drugega, moremo reči, da so danes postkomunistični režimi, vključno z Jugoslavijo, po izbojevani proceduralni legitimiteti pred težavnimi preizkušnjami, da izpričajo tudi svojo ekonomsko vitalnost. Toda, vrnimo se k volitvam.

Pri nas pravica do vladanja od konca druge svetovne vojne pa vse do leta 1990 ni bila zasnovana na svobodno izraženi volji narodov na volitvah, marveč na preteklih zaslugah komunistične partije ter na »svetli prihodnosti«, ki jo ta partija zagotavlja. Podcenjevanje volitev kot tudi vseh drugih demokratičnih institucij se je plodilo iz tedaj vladajoče filozofije zgodovine, ki je videla v proletariatu in komunistični partiji edina akterja zagotovljene poti k socializmu in komunizmu. V državah »realnega socializma«, med katere se je Jugoslavija – ne glede na nekatere razločke – uvrščala, je prišlo v skladu z že omenjeno filozofijo zgodovine do ukinjanja opozicijskih strank (o tehnologiji in etapah odpravljanja opozicije glej: V. Košutnica, K. Čavoški, 1983), tako da si demokratičnih volitev sploh ni bilo mogoče zamisliti.

Seveda same volitve v državah »realnega socializma« niso bile odpravljene, pač pa so doživele temeljite spremembe predvsem v dveh smereh. Najprej: institucija, v katero so na volitvah izbirali predstavnike, torej parlament, v bistvu ni imel nobene moči, to moč je »vsesala« vladajoča partija oz. njeno vodilno jedro, ki ni bilo podvrženo nikakršni demokratični kontroli. V tem primeru gre za »polimorfne partije« (Th. Lowit, 1979), ki so edini avtonomni dejavnik političnega režima. Impresivna normativna konstrukcija s poudarjeno vlogo parlamenta, ki je zajeta v vseh ustavah držav »realnega socializma«, je zgolj kulisa, za katero deluje »poli-

* Dr. Vladimir Goati, znanstveni sodelavec Inštituta za družbene vede v Beogradu in profesor FSPN v Ljubljani

morfnar partija«. Tudi vse druge institucije sistema (množične organizacije, država, sindikati) nimajo avtonomne subjektivitete; igrajo vlogo »organizacij – maket«, namesto njih odločajo polimorfne partije.

Drugo, kar je treba povedati: ker potekajo volitve v razmerah političnega monopola »polimorfne partije«, so bistveno ohranjene možnosti volivcev za svobodno izražanje njihove volje. V državah »realnega socializma« ločuje A. Pravda dva tipa volitev: plebiscitarne volitve (plebiscitary election) in omejene volitve (limited choice election). »Na plebiscitarnih volitvah ima državljan«, ugotavlja A. Pravda, »glede glasovanja le majhne možnosti izbora. Ni sicer nobene legalne prisile, vendar pa izredno močni socialni in organizacijski pritiski prisiljujejo h glasovanju, kjer ima absentizem v tem primeru mnogo večjo težo, kot pa pomisleki glede neugodnih posledic glasovanja«. Kot posledica takega pritiska se je vzpenjala udeležba na volitvah od leta 1960 na Češkoslovaškem od »nizke« stopnje 99,4% do »visoke« stopnje v Albaniji s 100% udeležbo (1978, 176). Medtem ko je pri plebiscitarnih volitvah značilno, da se volivci ne odločajo o več kandidatih, je pri drugem tipu volitev, pri omejenih volitvah pravilo, da imajo volivci širšo možnost odločanja med več kandidati – in to v vseh fazah volilnega postopka. V bistvu je število kandidatov ključni, vendar ne edini kriterij za razlikovanje med obravnavanimi tipoma volitev. »Takrat, ko je število kandidatov enako številu poslanskih mest«, poudarja pisec že omenjene študije, »gre v bistvu za plebiscitarne volitve, če pa je to število večje, gre za omejene volitve« (1978, 174–175). Razen teh kriterijev za razlikovanje med obema zvrstema volitev navaja A. Pravda še naslednja merila: značilnosti volilne platforme in volilne kampanje; način glasovanja (posredno ali neposredno); procedura selekcije kandidatov ter vpliv volitev na oblast.

Po predstavljeni tipologiji sodijo volitve v Jugoslaviji po mnenju A. Pravde v to drugo kategorijo. Ta ocena bi morda lahko veljala za volitve konec šestdesetih let (volitve 1967 in 1969), ko so se mogli jugoslovanski državljani odločati med več kandidati, ne pa tudi za volitve po izglasovani ustavi SFRJ leta 1974 in od tedaj naprej (1974, 1978, 1982, 1986). Oblike onesmišljanja volitev pri nas po letu 1974 so v primerjavi z drugimi deželami »realnega socializma« nekoliko specifične, zato je tudi dihotomni vzorec oblik volitev, ki nam ga ponuja A. Pravda, nekoliko preozek. Namreč: ko se v državah »realnega socializma« onesmišljanja volitev dogajajo skoz nemožnost večjega števila kandidatov, se pri nas to dogaja z institucijo posredništva. Z ustavo SFRJ iz leta 1974 ni bilo vpeljana le posredno glasovanje, pač pa kar *štiristopenjsko posredno glasovanje* oz. volitve, s čemer je bila povsem pretrgana neposredna zveza med volivcem in končno izbranim delegatom. Poglejmo, kako poteka volivni postopek za delegate Zbora republik in pokrajin skupščine SFRJ: Delovni ljudje in občani najprej izvolijo delegacije (1), ki določijo delegate (2) v vse zборе občinskih skupščin, občinske skupščine oz. njihovi zbori izvolijo delegate (3) za zборе pokrajinske ali repubiške skupščine, da bi te skupščine na koncu izvolile delegate (4) za Zbor republik in pokrajin skupščine SFRJ! Seveda postaja v takem sistemu vprašanje večjega števila kandidatov na nižjih ravneh odločanja povsem nepomembno in si zato režim lahko »dovolji« konkurenco številnejših kandidatov. To je seveda le videz demokratičnega postopka, saj nima nobenega vpliva na višje, strateške ravni političnega sistema. Zapleten mehanizem posrednih volitev pri nas je nujno pripeljal do totalne prekinitve zvez med volivci in končno izvoljenimi. Na takih volitvah ne da volivci ne vedo, kakšna je njihova vloga v volilnem postopku, pač pa tudi »izvoljeni« delegati nimajo občutka, da nekoga predstavljajo. Tako se je npr. dogodilo, da je nek delegat

v Zveznem zboru skupščine SFRJ vestno opravljal svojo dolžnost vse do leta 1988, čeprav mu je mandat potekel že leta 1986 (Politika, 13. 3. 1988).

Zato moramo ugotoviti, da so poleg dveh tipov volitev, o katerih razpravlja A. Pravda, volitve pri nas v času 1974–1986 tretji tip volitev, ki jih bomo poimenovali »glasovanje brez izvolitve«. Vendar pa tudi tovrstne volitve niso minile brez političnih posledic, saj so volivci z »neveljavnimi« glasovnicami izrazili svoje negodovanje s takimi volitvami, prav tako pa so bili tudi končni izidi takih volitev dober »barometer« politične nastrojenosti prebivalstva. Analiza »volitev brez izvolitve« pri nas v obdobju 1974–1986 opozarja na vseh ravneh na naraščajoče število neveljavnih glasovnic (o tem glej: V. Goati, 1989).

Možnost, da se udeležijo prvih svobodnih volitev, so dobili jugoslovanski državljani šele leta 1990. Te možnosti niso imeli v vseh povojnih letih. To poudarjam posebej zaradi tega, ker tudi volitev v ustavodajno skupščino 11. novembra 1945 ne moremo obravnavati kot povsem demokratične predvsem zaradi odkritih pritiskov v korist vladajoče stranke. Opoziciji na teh volitvah ni bilo omogočeno, da nastopi z lastno listo. Tako je bila volivcem ponujena le zvezna kandidatna lista Ljudske fronte Jugoslavije. Kot alternativa je bila volivcem ponujena možnost, da glasujejo tako, da oddajo svoje glasove v skrinjico brez liste (»črna skrinjica«); vendar je bilo tudi to glasovanje zelo tvegano, saj je že sama tehnika oddajanja glasov (z gumijastimi kroglicami) lahko glasovalca »razkrinkala«, kako se je odločal. Razen tega je bilo 2,3% državljanov (oz. 194.153) izbrisanih iz volilnih seznamov zaradi sodelovanja z okupatorjem. Zato bi tudi teh volitev ne mogli obravnavati kot povsem demokratične.

Seveda pa resnici na ljubo tudi volitev v »stari« Jugoslaviji v obdobju 1931–1938 ne bi mogli obravnavati kot zgled demokratičnosti, saj je bilo (po volivnem zakonu iz leta 1931) glasovanje javno, kar pomeni, da je bil glasovalec zaradi svoje strankarske opredeljenosti izpostavljen neposrednim sankcijam kot nosilec drugih socialnih vlog (na delovnem mestu, v stanovanjskem okolju, v cerkvenem občestvu itd.). Res je, da so imele volitve v času od 1921. do 1929. leta naravo tajnosti; vendar so imele tudi te volitve neko veliko hibo: vse ženske so bile po volivnem zakonu s 3. 9. 1920 oropane pravice do glasovanja.

Predstavili smo kratko zgodovino volitev, da bi lahko utemeljili trditev, da so volitve 1990 za jugoslovanske državljane dejansko politični novum. Svobodne volitve leta 1990 niso potekale v vseh jugoslovanskih republikah istočasno. Za volitve se je najprej odločilo slovensko partijsko vodstvo, poudarjajoč odločenost, da sestopi z oblasti, če ne bo dobilo podpore volivcev. To stališče slovenskih komunistov je naletelo na ostra nasprotovanja v drugih republikah, saj izpostavlja v dilematski precep sankrosanktnost dogme o diktaturi proletariata in o avantgardni vlogi komunistične partije. Zgledu Slovenije so se kmalu pridružili tudi komunisti Hrvaške, tako da ti dve republiki prednjačita v razpisu prvih svobodnih volitev (na pomlad leta 1990). Pol leta kasneje so razpisane svobodne volitve tudi v Makedoniji ter v Bosni in Hercegovini, nekoliko kasneje (v decembru 1990) pa tudi v Srbiji in Črni gori.

Udeležba državljanov na volitvah je bila relativno visoka. V Sloveniji, na Hrvaškem, v Makedoniji in v Črni gori je bila udeležba nekje nad 80%. V približno enakem odstotku so se udeležili prvih svobodnih volitev tudi volivci držav vzhodne Evrope. Nekoliko nižja je bila udeležba volivcev Bosne in Hercegovine (77%),

najnižja pa je bila v Srbiji (71,5%). Tako nizek odstotek volivcev v SR Srbiji je predvsem posledica bojkota volivcev iz »albanske alternative« na Kosovu. Če zanemarimo bojkot volivcev s Kosova, je udeležba volivcev v Srbiji na ravni rezultatov v drugih republikah (81,0%).

Vendar pa dejstva, da se je na prvih svobodnih volitvah možnosti glasovanja izognila kar petina volivnih upravičencev, ne moremo iskati predvsem v tehničnih ovirah za izražanje volje, pač pa je to politični pojav *par excellence*, ki ga bo treba temeljiteje raziskati.

Najprej je treba med abstinate všteti tisti del populacije, ki mu je dejansko onemogočeno glasovanje (zaradi bolezni, nujnih delovnih obveznosti), ali pa so napačno zajeti v volilne imenike, čeprav so spremenili kraj bivanja. J. Blondel ocenjuje, da se giba delež tovrstnih abstinentov v volilnem telesu nekje med 7–8% (1970, 53). Glede na to, da so se pri nas dogajale prve svobodne volitve, smo prepričani, da so bile napake v volilnih imenikih nekoliko pogostejše, tako da znaša pri nas delež tovrstnih volivcev najmanj 10% oz. polovico vseh abstinentov. Druga polovica abstinentov, ki bi lahko glasovala – pa ni glasovala, je tudi dokaj raznolika. To skupino citirani avtor deli na pozitivne in negativne abstinate (1970, 53). V drugo skupino uvršča avtor tiste volivce, ki so do političnih dogajanj povsem brezbrizni oz. so povsem pasivni. Pri nas bi mogli v to zvrst abstinentov – v skladu z izsledki empiričnih raziskav – uvrstiti skupine ljudi, ki so na spodnji lestvici glede družbenega premoženja, izobrazbe, moči in ugleda, stopnje informiranosti; v tej kategoriji prevladujejo ženske in poklici ročnih delavcev. Pozitivni abstinenti so po kategorizaciji J. Blondela tisti volivci, ki se ne strinjajo s kandidati oz. strankami, ki na volitvah nastopajo.

Glede na to, da so bile pri nas to prve svobodne volitve po vojni, bi mogli v primerjavi z Blondelovo kategorizacijo predstaviti pestrejšo tipologijo pozitivnih abstinentov. Razen tistih, ki jim ne ustrezajo ponujeni kandidati ter strankarski »menuji«, bi lahko v to zvrst všteli še politično razočarane in zbegane volivce. Pretežni del razočaranih je iz vrst privrženecv vladajoče komunistične partije; mednje ne uvrščamo le članov, ki so diktaturo proletariata in tezo o avantgardnosti komunistov pojmovali ne zgolj kot najbolj smotrno obliko vladavine, pač pa tudi kot superiorno obliko vladavine v primerjavi s predstavniško demokracijo in politično konkurenco. Z odklikom od svojega dotlej trdnega doktrinarnega jedra so se komunistične partije izneverile temu sloju privrženecv, zato je bojkot volitev logičen odziv na tovrstne »odklone« partij. V drugo skupino pozitivnih abstinentov moremo uvrstiti tiste, ki se ne znajdejo v poplavi programske neizostrenih oz. medsebojno podobnih strank, ki so se spustile v volilni boj. Ker si volivci niso bili na jasnem, za koga naj bi se opredelili, so se preprosto odločili, da se volitev ne bodo udeležili.

Tipologija volivnega obnašanja, ki smo jo tu prikazali, je seveda le preliminar- na in velja v pretežni meri le za prve svobodne volitve. Povsem upravičeno lahko domnevamo, da pri prihodnjih volitvah ne bo prihajalo do tolikšnih idejno-političnih katarz, kot smo jim bili priče ob zadnjih volitvah, da se bo kaj kmalu osulo število strank in da bo postal strankarski spekter za povprečnega volivca mnogo bolj pregleden in tudi razumljiv.

Ko je raziskoval udeležbo na prvih svobodnih volitvah na Hrvaškem sociolog Srdan Vrcan, ugotavlja naslednje: »Prvič, udeležba na volitvah je bila nasploh na relativno visoki ravni. Drugič, volitve so bile priložnost za množičnejšo udeležbo prebivalstva vaških in manjših mestnih naselij, ki so bili dotlej na obrobju političnega dogajanja. Tretjič, prebivalstvo nekaterih večjih mest je izpričalo nekoliko

večjo stopnjo politične skeptičnosti. Četrtič, nacionalno mešana okolja (npr. okolja, kjer živijo Čehi, Slovaki, Italijani) kot tudi nacionalno ločene skupine, so bila z volivnim zakonom očitno oškodovana, kar se je pokazalo tudi v nadpovprečni odsotnosti na volitvah . . . » (Srdan Vrcan, 1991, 6–7). Seveda je naloga nadaljnjih raziskav, da ugotovijo kakšna je bila struktura politične participacije v drugih republikah.

S političnega vidika se izidi svobodnih volitev v šestih jugoslovanskih republikah dokaj razlikujejo. V Črni gori in v Srbiji je uspelo vladajoči komunistični partiji obraniti njen dotedanji položaj. Med vzhodnoevropskimi partijami je kaj takega uspelo le komunistom v Bolgariji, ki so dobili na volitvah junija 1990 47% glasov (v prvem krogu volitev) ter od skupno 400 kar 221 poslanskih mest v parlamentu (53%). Resnici na ljubo pa moramo povedati, da je morala ta partija štiri mesece po volilni zmagi sestopiti z oblasti zaradi silnih socialnih nemirov.

Tabela 1: Volilni rezultati komunistov po republikah

Stranke	Odstotek glasovalcev	Poslanci v parlamentu
ZK Črne gore	64,0**	83 (66,4%)
Socijalistična partija Srbije	46,0	194 (77,6%)
ZK Makedonije – SDP	17,2	31 (25,8%)
ZK Hrvaške (SDP)	23,6*	73 (20,5%)
ZK Slovenije (SDP)	7,5*	38 (15,8%)
ZK Bosne in Hercegovine	8,0**	14 (5,8%)

* = Družbenopolitični zbor

** = Ker še ni uradnih podatkov, navajamo le približne ocene.

Ob primerjavi volilnih rezultatov v jugoslovanskih republikah moramo imeti vedno pred očmi dejstvo, da so bili tedaj v veljavi še različni tipi predstavništev in tudi različni volilni zakoni. V Sloveniji in na Hrvaškem so npr. potekale volitve v vse tri zore republiške skupščine, ki so navedeni v ustavi SFRJ iz leta 1974, se pravi: v družbenopolitični zbor, zbor občin in v zbor združenega dela. V Makedoniji in v Bosni ter Hercegovini sta postali skupščini – v skladu s sprejetimi amandmaji – dvodomni, tako da so državljani volili poslance v zbor državljanov in zbor občin. V Srbiji in v Črni gori so na volitvah izbirali poslance za enodomno skupščino, kot to določa na novo sprejeta ustava Srbije (1990) oz. amandmaji k ustavi Črne gore. Uporabljeni volilni sistemi se torej od republike do republike dokaj razlikujejo. Tako je npr. na volitvah v družbenopolitični zbor v Sloveniji obveljal proporcionalni, pri volitvah v druga dva zbora pa večinski volilni sistem. Na Hrvaškem se je uveljavil pri volitvah v vse predstavniške organe večinski volilni sistem. V Makedoniji je bila pri volitvah v oba zbora uporabljena specifična varianta večinskega sistema, medtem ko je bila v Bosni in Hercegovini uporabljena praksa večinskega in proporcionalnega načela volitev. Na koncu naj poudarimo dejstvo, da se je Črna gora pri volitvah v enodomno skupščino odločila za proporcionalni, Srbija pa za večinski volilni sistem. Podrobnejši razvid volilnih sistemov v posamičnih republikah na prvih svobodnih volitvah je v raziskavi Marjana Pajvančiča (1991).

Tako raznoliko zasnovani volilni sistemi so v dobršni meri vplivali seveda tudi na volilne rezultate, ki so bili v nekaterih primerih tudi posledica velikega razkora-

ka med odstotkom podpore volivcev ter med močjo posamičnih strank v parlamentu. Kot je bilo mogoče pričakovati, je tam, kjer so uveljavili proporcionalne sisteme, struktura poslancev približno izenačena s strukturo izražanja volje volilnega telesa. To velja npr. za volitve v družbenopolitični zbor skupščine Slovenije, v katerem znaša odmik med odstotkom mandatov ter odstotkom za stranke oddanih glasov le 0,5–0,8% (o tem glej Mišo Krivic, 1990, 24). Temu podobno somerje je bilo doseženo tudi na volitvah poslancev v črnogorsko skupščino.

Do bistvenega razhajanja med opredeljevanjem volivcev ter strukturo parlamentov pa je prišlo na volitvah v Srbiji in na Hrvaškem. Socialistična stranka Srbije je dobila v prvem krogu volitev 45,8% glasov in 77% mandatov v parlamentu, HDZ pa si je na Hrvaškem z 41,5% oddanih glasov zagotovila 67,5% mandatov v parlamentu. *V obeh navedenih primerih ne gre le za malenkostne ter neizogibne nepreciznosti volivnega zakona, marveč za dalekosežne deformacije volje volivcev, kajti stranke, ki so dobile podporo le relativne večine volivcev, so dobile v parlamentu dvotretinsko večino.*

Če analiziramo izraženo voljo volivcev ter razdelitev mest v parlamentu z »indeksom proporcionalnosti« (o konstituiranju indeksa glej: R. Rose, 1983, 41), moremo ugotoviti, da je ta indeks v obeh obravnavanih republikah nizek: na volitvah v Srbiji znaša 67, na Hrvaškem (za DPZ) pa 76. Ta indeks je bistveno večji v primeru skupščine Makedonije, kjer znaša 85,5. Naj opozorimo, da je poprečni indeks proporcionalnosti večinskega sistema v zahodnoevropskih državah 86, indeks proporcionalnih sistemov pa 94 (Glej: Th. Mackie and R. Rose, 1990, 6). Na volitvah v DPZ in Zbor združenega dela za slovensko skupščino je bil »indeks proporcionalnosti« celo nekaj večji kot 99,5.

Glede na uspešnost reformiranih komunistov na volitvah moremo republike razporediti v tri skupine.

V prvi skupini sta Črna gora in Srbija, v katerih so komunisti dosegli prepričljivo zmago (glej tabelo 1).

V drugi skupini so tri republike (Slovenija, Hrvaška in Makedonija); v katerih se je za komuniste izreklo med šestino in četrtino volivcev, kar je še vedno boljši izid, kot so ga dosegli na volitvah komunisti v treh vzhodnoevropskih državah (v Češkoslovaški, DR Nemčiji ter na Madžarskem). Razen številnejšega deleža glasov imajo komunisti v teh treh republikah nekoliko ugodnejši položaj v parlamentu, kot pa v omenjenih treh sosednjih državah, pri katerih bi mogli govoriti o politični marginalizaciji komunistov.

V tretjo skupino sodi Bosna in Hercegovina, v kateri je oddalo manj kot 10% volivcev svoje glasove za listo komunistov. V tej republici je prišlo torej do tolikšnega političnega poraza komunistov, kakršnega ni doživela tudi nobena država v vzhodni Evropi.

Seveda bi bilo sila zanimivo raziskovati dejstvo, zakaj je bil izid volitev v šestih jugoslovanskih republikah tako različen: namreč, da so v štirih republikah zmagale na novo nastale stranke, v dveh pa komunistične partije.

Najprej bomo namenili nekaj besed dejavnikom, ki so prispevali k različnim izidom v glasovanju za komunistične partije. Predvsem je treba opozoriti, da so prvi in najbolj odločilni razlogi za volilne izide v sami različnosti med šesterimi republiškimi komunističnimi partijami. Četudi izhajajo iz formalno enotne organizacije ZKJ, so dobesedno v nekaj mesecih evoluirale v dokaj različne naravnosti ter poudarjale posebnosti, ki so bile že tudi sicer dotlej razvidne v formalno enotni ZKJ.

V pojasnjevanju različnih uspehov komunistov na volitvah v posamičnih repu-

so empirični podatki v Jugoslaviji in v vzhodni Evropi v prid hipotezi, po kateri naj bi bila višja raven gospodarskega razvoja prepreka za volilno zmago komunistov, pa v skladu s to hipotezo ni mogoče postavljati trditve, da ekonomska nerazvitost neizbežno omogoča njihovo zmago. O tem zgovorno pričata dve ekonomsko manj razviti republiki: Bosna in Hercegovina ter Makedonija, v katerih so doživeli komunisti volivni poraz. Če upoštevamo to dejstvo, ne bi smeli vzroke za uspehe ali poraze zoževati zgolj na ekonomsko matrico, pač pa jih opazovati v medsebojnem spletu številnejših dejavnikov; mednje sodi poleg stopnje gospodarske razvitosti še čas, ko je neka komunistična partija sprejemala svoj »nacionalni program«, stopnja enakopravnosti oz. neenakopravnosti strank v dostopnosti do javnih občil, čas trajanja volilne kampanje, osebne sposobnosti voditeljev strank oz. celotne volilne garniture itn.

Tako smo prišli do tistega vidika, ki je v dobršni meri odločal o izidu volitev v jugoslovanskih republikah. Gre za »nacionalni program« oz. za celotno paleto akcij in ukrepov, ki jih partije predlagajo za izboljšanje položaja večinskega naroda v republiki. Težnja k izboljšanju položaja seveda logično predpostavlja prepričanje, da je bila (katerakoli) nacija v obstoječem sistemu bistveno oškodovana oz. prikrajšana. Zapostavljenost lastnega naroda so posamične partije pojasnjevale z najrazličnejšimi argumenti. V tem pogledu so posamično ali v kombinaciji z drugimi argumenti navajale: ekonomsko podrejenost, pri čemer je nacija objekt ekonomskega izkoriščanja razvitejših; dolžnost, da skrbijo za ekonomski razvoj manj razvitih, gre v škodo lastnega razvoja razvitih; politična zapostavljenost z ustavo SFRJ; neustrezna kadrovska zastopanost narodov v zveznih organih itn. Podrobnejša analiza strankarskih volilnih platform v vseh republikah kaže, da je ponudila večina strank, vključno s komunističnimi, volivcem skrbno izdelane nacionalne programe. V nekaterih republikah so medsebojno tekmujoče stranke ponudile domala identične nacionalne programe. To bi lahko rekli za Demos in za ZK Slovenije-SDP kot tudi za Srbsko gibanje obnove ter za Socialistično stranko Srbije. Pri množici ponujenih in domala identičnih nacionalnih programov je na volivca odločilno vplivala prepričljivost stranke, se pravi zaupanje, da bo stranka, če bo prišla na oblast, svoje obljube tudi izpolnila. Seveda so bile komunistične partije v nekaterih republikah glede te kredibilnosti v dokaj slabšem položaju, kar je seveda bistveno vplivalo na njihov vrstni red »finiširanja« v ciljni ravnini.

Komunisti v Srbiji in Črni gori so se oblikovanja in sprejemanja nacionalnih programov lotili že dokaj pred svobodnimi volitvami (v Srbiji leta 1987, v Črni gori pa leta 1988), v času boja za zaščito pravic Srbov in Črnogorcev v pokrajini Kosovo. Pri tem je prišlo med vodstvi obeh partij do internega spopada, med katerim so oblast prevzele nove politične garniture, ki so se energično zavzele za razreševanje kosovskega problema. Zaradi tega opozicija v Srbiji in Črni gori tudi ni mogla in smela (kot se je to dogajalo v nekaterih drugih republikah) kritizirati komunistov, da zanemarjajo nacionalne interese. Okoliščina, da so komunisti v Srbiji in Črni gori inavgurirali in začeli tudi uresničevati nacionalno platformo že zdaleč pred rojstvom novih strank, je prisilila nastajajočo opozicijo k temu, da se je zaradi lastne identitete – zaradi drugačnosti s komunisti – usmerjala v desno, na ekstremne šovinistične pozicije, s čemer je sama sebi bistveno okrnila volilno bazo (npr. SPO v Srbiji).

Tudi komunistične partije v drugih republikah so poskušale neposredno pred prvimi svobodnimi volitvami izoblikovati svoje nacionalne programe, vendar so jih pri tem prehitvale na novo ustanovljene opozicijske stranke. Zato so bile v zavesti volivcev te nove stranke nosilke avtentičnih nacionalnih interesov, ne pa komu-

nisti. ZK Bosne in Hercegovine-SDP zaradi večnacionalnega sestava te republike ni mogla zaigrati na to »nacionalno karto«, kar med drugim pojasnjuje njen popolni volilni poraz.

Vsekakor pa nas preseneča naglica, s katero postajajo komunistične partije v jugoslovanskih republikah zastopnice lastne nacije – ne pa predstavnice delavskega razreda. Del razlage za to preobrazbo lahko najdemo v bliskovitem propadu držav »realnega socializma« v letu 1989, zaradi česar so komunistične partije opustile svoj politični projekt in se znašle v nekakšnem »programskem vakuumu«. Ta programska praznina se ni (v celoti) zapolnjevala s sprejemanjem institutov in vrednot pluralistične demokracije in liberalizma (državljan, svobodne volitve, delitev oblasti, lastnina, podjetništvo), marveč tudi z vrednotami in idejami nacionalne ideologije. Zasuk komunistov k nacionalizmu je bil bistveno lažji zaradi okoliščine, ker sta komunizem in nacionalizem kolektivistični ideologiji, tako da je razmik med njima mnogo »tanjši«, kot pa med komunizmom, demokracijo in liberalizmom, ki se utemljujeta na individuumu. To pojasnjuje lahkotnost programskega transfera pojmov »razred«, »razredni interes«, »razredni sovražnik« v »nacijo«, »nacionalni interes« in »nacionalni sovražniki«.

Zmagoviti subjekti, ki so v Sloveniji, na Hrvaškem, v Makedoniji ter Bosni in Hercegovini zrinili komuniste z oblasti, so na novo ustanovljene stranke, ki imajo nekaj skupnih značilnosti. Ena od teh je njihovo izrazito distanciranje od *ancien régime* in njegovih integrativnih idej ter vrednot (socializma, samoupravljanja, delavski razred, družbena lastnina). Druga njihova značilnost je sprejemanje korpusa vrednot liberalizma in demokracije (človekove pravice, zasebna lastnina, večstrankarski sistem) ter vztrajanje pri njihovem naglem uresničevanju. Tretja njihova značilnost je poudarjanje pomembnosti nacionalnega vidika. Slovenska demokratična zveza sama sebe opredeljuje npr. kot »stranko slovenskih nacionalno-politično ozaveščenih ljudi« in postavlja zahtevo po »sodobni slovenski državi« (Program Slovenske nacionalne zveze – članice Demosa). Najmočnejša makedonska stranka si prizadeva za uvedbo makedonskega državljanstva in potnega lista (Program VMRO-DPMNE), HDZ pa »ob običnih načelih človekovih, državljanskih pravic ter parlamentarne demokracije... postavlja tudi zahtevo po pravici hrvaškega naroda do samoopredelitve in državne suverenosti« (Programske zasnove HDZ in vsi drugi dokumenti so citirani po: *Stranke v Jugoslaviji*, 1990). Le v Bosni in Hercegovini nacionalne stranke ne vztrajajo pri suvereni državi; močno sprepletena nacionalna struktura postavlja takim nacionalnim aspiracijam neprehodno oviro.

Zmaga opozicije v Sloveniji in na Hrvaškem spomladi 1990 je pomenila začetek praktičnega uresničevanja »pluralistične demokracije« v Jugoslaviji. Zmaga izrazito nacionalistično naravnane Hrvaške demokratične skupnosti (HDZ) na volitvah – v drugi največji republiki – je napovedala eskalacijo spopada med dvema najštevilnejšima narodoma v Jugoslaviji, med Srbi in Hrvati. Toda največjo težo v tem spopadu – kot so pokazali dogodki v začetku leta 1991 – nima le forma politične ureditve, pač pa sam obstoj Jugoslavije kot politične skupnosti. Zato ni pretirana ocena M. Glenjnyja, da so volitve na Hrvaškem »pripeljale med vsemi vzhodnoevropskimi volitvami do najbolj drastičnih rezultatov... do parlamentarne večine za HDZ...« (1990, 126). Zmaga Demosa v Sloveniji, ki prav tako vztraja pri konfederalni preureditvi Jugoslavije, je vprašanje prihodnosti države še bolj zaostri. V tej republiki se je namreč konec leta 1989 tudi ZK Slovenije-SDP zavzela za konfederalna načela, ki se le v nekaterih niansah razlikujejo od izhodišč Demosa. Kar pa zadeva ideološko samoocenjevanje obeh zmago-

vitih političnih blokov (Demosa v Sloveniji in HDZ-ja na Hrvaškem), lahko ugotovimo, da je za oba značilno to, da vztrajata na poziciji osrednosti v političnem spektru ter da se izrecno distancirata tako od leve (v katero uvrščata komunistične partije), kot tudi od desnice, ki naj bi jo poosebljale nekatere ekstremne šovinistične skupine in organizacije.

Razen opozicije, ki se je vladajočim komunističnim partijam zoperstavila z lastno nacionalno platformo, se je volitev udeležila tudi liberalno-demokratsko naravnana opozicija, ki pa je doživela poraz. Primer za to je npr. Demokratska stranka, ki je dobila na volitvah v Srbiji le 7,4% glasov (prvi krog volitev). Nekoliko večji uspeh je imela ZSMS-Liberalna stranka, ki je na volitvah v Sloveniji (za vse tri zборе) pristala pri 16,2% glasov. Razlago za te relativno piškave uspehe teh strank – in to v času renesanse liberalizma v vzhodni Evropi – bi verjetno kazalo iskati v še slabotno zakoreninjeni liberalno-demokratski tradiciji, saj liberalne ideje niso zapustile opaznejših sledov niti v celotnem obdobju med svetovnjima vojnama. K tej refleksiji bi kazalo dodati še nemoč srednjega razreda, tega sicer naravnega socialnega nosilca liberalno-demokratskih idej.

Povsem razvidno je, da so se v vseh jugoslovanskih republikah (kot v vzhodni Evropi nasploh) slabo odrezale socialdemokratsko naravnane stranke. Socialdemokratska zveza Slovenije je dobila 6 poslanskih mest v vseh treh skupščinskih zborih (2,5%). Socialdemokratska stranka Makedonije je dobila samo 1,2% glasov in nima v Sobotju nobenega poslanskega sedeža.

Razlogov za to je več. Najprej gre tu za krah »realnega socializma«, ki bo v največjem delu vzhodne Evrope še dolga leta negativno vplival na sleherno politično alternativo, ki se bo sklicevala na socializem. Vendar pa poraza strank, ki so na volitvah odprto nastopale s socialdemokratskimi oznakami, ni treba razumeti tudi kot izločitev idej, ki socialno demokracijo navdihujejo. Stališčem socialdemokracije so se namreč dokaj približale tudi komunistične partije, ki so v letih 1989 in 1990 iz svojih političnih programov izločile dotlej najbolj »trdno programsko jedro« (diktatura proletariata, demokratični centralizem, državno dirigirano gospodarstvo) ter sprejele oz. vpeljale v svoje programe predstavniško demokracijo, tržišče in »socialno državo«. Tudi nekatere druge stranke (npr. Zveza reformskih sil-UJDI) so po svojih idejno-političnih opredelitvah blizu socialdemokraciji. Na koncu je treba povedati, da so del zahtev, ki so tradicionalno povezane s socialdemokracijo (socialne pravice, delavska zakonodaja) vsaj deklarativno podprle tudi vladajoče, do včeraj opozicijske stranke v štirih republikah. Zato ne bi mogli govoriti o »izparevanju« socialdemokracije v Jugoslaviji. Prej bi lahko govorilo o njeni pritajenosti, kajti v teh prostorih je dandanes »... socialdemokracija tista ideologija, ki ne sme na glas izgovoriti svojega imena...« (M. Glenny, 1990, 200).

Opravljene volitve so pripeljale v jugoslovanskih republikah do bistvene redistribucije politične moči. Ta ocena ne velja samo za republike, v katerih je prišla na oblast dovčerajšnja opozicija, marveč tudi za republiki, v katerih so reformirane komunistične partije ostale na oblasti (Srbija, Črna gora). S spremembo njihovega položaja – iz položaja monopolnih v vladajoče parlamentarne stranke – so tudi za njih dokončno minili časi »neznosne lahkotnosti vladanja«. V spremenjenih razmerah se te partije soočajo z velikimi političnimi težavami in odpori, na katere v svoji monopolni fazi vladavine sploh niso bile navajene.

Volitve so v vseh republikah opravile ostro selekcijo strank. Od več kot 120 strank, ki so ponudile na prvih svobodnih volitvah svoje kandidate, je le manj kot eni tretjini uspelo, da so si zagotovile vsaj simbolično predstavništvo v republiških parlamentih. Večina drugih pritlikavih strank (»strank- meteorjev«) je tiho zginila

s političnega prizorišča. Lahko pričakujemo, da se bo tudi v prihodnosti gneča v strankarski strukturi zmanjševala. Z »umiranjem tal« po »potresih pluralizma« v letih 1989/1990 se bo zmanjševalo tudi število strank, izoblikovali se bodo republiški strankarski sistemi, v katerih bo imelo glavno besedo le nekaj (2–6) strank.

Lahko predpostavljamo, da bo potekala evolucija strankarskih sistemov v posameznih republikah zelo različno – in to v širokem razponu od dvopartitnega do ekstremnega mnogostrankarskega sistema. Razlog za to možno raznolikost je v specifikih republiških družb, ki se izraža v nekaterih pomembnih kazalcih, kot so npr.: stopnja nacionalne in konfescionalne heterogenosti, raven ekonomskega razvoja, kulturno-zgodovinske specifičnosti itn. Vpliva teh posebnosti ni uspel »obvladati« niti *enciene régime*; tudi v njegovem času je izza vsiljene institucionalne in ideološke enoličnosti utripalo različno politično življenje z njemu lastnimi normami in z njegovo »mikro klimo«. Zato moremo pričakovati, da se bodo tudi v novih razmerah politični sistemi republik svobodno prilagajali posebnostim njihovih družb.

LITERATURA

1. J. Blondel, *Voters, Parties and Leaders, The Social Fabric of British Politics*, Penguin Book, London 1970.
2. M. Glenny, *Rebirth of History, Eastern Europe in the Age of Democracy*, Penguin Book, London 1990.
3. V. Goati, *Politička anatomija jugoslovenskog društva*, Naprijed, Zagreb 1989.
4. V. Koštunica, K. Čavoški, *Stranački pluralizam ili monizam. Društveni pokreti i politički sistem u Jugoslaviji 1944–1949*, Institut društvenih nauka, Beograd 1983.
5. M. Krivic, »Izbori u Sloveniji 1990«, *Politička misao*, št. 2, 1990.
6. Th. Lowit, »Y a t-il des Etat en Europe de l'Est«, *Revue française de sociologie*, št. 2, 1979.
7. Th. Mackie, R. Rose, *The International Almanac of Electoral History*, 3rd Edition, University of Strathclyde, 1990.
8. M. Pajvančić, »Izborni sistem u Jugoslaviji« (rokopis), 1991.
9. A. Pravda, »Elections in Communist Party States«, *Elections without choice*, Ed G. Hermet, R. Rose, A. Reuquié, The Macmillan Press, London 1978.
10. Priloga 1: *Ekonomsko razvite občine: Vračar, Stari grad, Savski venac, Lazarevac, Majdanpek, Bor, Trstenik, Titovo Užice, Obrenovac in Valjevo. Nerazvite občine: Trgovište, Surdulica, Babušnica, Vladotince, Bojnik, Žitoradje, Kučevo, Malo Crniće, Varvarin in Doljevac.*
11. R. Rose, »Election and Electoral systems: choices and alternatives« *Democracy and Elections*, Ed B. Butles, C. U. P. 1983.
12. S. Vrcan, »Izbori u Hrvatskoj« (rokopis), 1991.